

резидентів на рівні щонайменше 25 % ВВП. Держава має сформувавши політику щодо переорієнтації іноземних інвесторів у виробничу сферу. Для підвищення ефективності державної регіональної політики регулювання іноземного інвестування у контексті забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави необхідно у кожному регіоні: разом із цілеспрямованим збільшенням частки підприємств, які залучили акціонерний капітал нерезидентів, обмежувати обсяги чистого припливу у регіони, які не спроможні за своїм економічним потенціалом якісно освоїти ці інвестиції; зменшувати частку залежності регіонів від п'яти провідних країн-інвесторів до 50 % шляхом розширення кола країн-інвесторів і збільшення обсягів їх інвестування; досягти частки нагромаджених високоякісного акціонерного капіталу нерезидентів рівня 75 %, високотехнологічного – рівня 25 %, частки іноземних інвесторів в освоєних інвестиціях в основний капітал рівня 25 %; розробити єдиний підхід

до статистичної звітності з метою повної відповідності до вимог економічної безпеки держави та запобігання проявів приховування або викривлення даних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
2. Мошенський С. З. Фондовий ринок та інституційне інвестування в Україні: вплив на інвестиційну безпеку держави : монографія / Мошенський Сергій Захарович. – Житомир : ДДТУ, 2008 – 453 с.
3. Рогач О. В. Міжнародні інвестиції: теорія і практика бізнесу транснаціональних корпорацій : підручник / Рогач О. В. – К. : Либідь, 2005. – 720 с.
4. Система економічної безпеки держави : монографія / [заг. ред. А. І. Сухорукова]. – К. : Стило, 2009. – 685 с.

УДК 330.341.2

САМООРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ВЛАСТИВІСТЬ ОПЕРАЦІОНАЛЬНОЇ ЗАМКНУТОСТІ

Т. І. Єгорова-Гудкова, кандидат економічних наук; М. В. Кравченко

Дослідження тематики, пов'язаної із тіньовою економікою, посідає особливе місце в економічній науці, що пояснюється масштабністю цього явища. Так, тіньовий сектор у світі зростає з кожним роком. Вважається, що 2011 р. він становитиме понад 35 % світового ВВП [1]. В Україні, за різними оцінками, обсяг тіньового сектора коливається в межах 45–60 % ВВП [2].

Уперше проблему самоорганізації тіньової економіки, її внутрішнього механізму виявив перуанський учений Ернандо де Сото. Саме він вперше визнав головним чинником тіньової економіки та високого рівня її само-

організації трансакційні витрати, зокрема такі їхні види як «ціну легальності» та «ціну поза-легальності» [3].

Усебічне вивчення явища самоорганізації тіньової економіки є актуальним напрямом сучасних теоретичних досліджень і має суттєве прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема тінізації економіки є масштабною, актуальною і вимагає междисциплінарного підходу в дослідженні, тому що її рівень є надвисоким. Питання протидії тіньовій економіці досліджували в наукових працях такі українські, російські та закордонні вчені

та практики (О. М. Бандурка, І. А. Білоусова, З. С. Варналій, О. М. Ляшенко, Г. В. Козаченко, Г. А. Пастернак-Таранущенко, О. І. Перепелиця, В. М. Попович, Є. Л. Стрельцов, В. К. Сенчагов, Дж. Пікареллі, К. Поланьї, Е. де Сото, В. Танзі, Л. Філіпс, Б. Фрей, Т. Шеллінг, Ф. Шнайдер, А. М. Яковлев та ін.).

Економічним підґрунтям дослідження явища тіньової економіки як самоорганізованої системи є витрати, а інструментом впливу на тіньову економіку – трансакційні витрати. Вибираючи нелегальну організацію, підприємець позбавляється від «ціни підпорядкування закону», але вимушений оплачувати «ціну позалегалності» («ціна ухилення від покарань» – ризик упіймання і покарання частково зменшується хабарами як особливою формою страхування, підвищені ставки на тіньовому ринку капіталів, неможливість брати участь у техноємних (капіталомістких) областях виробництва, відносно слабка захищеність прав власності, «ціна неможливості використати контрактну систему» небезпека порушення ділових зобов'язань, недостатня ефективність позаконтрактного права [3].

Саме зіставлення ціни легальності та нелегальності користування ринковим механізмом надає можливість пропонувати рекомендації з удосконалення адміністрування тіньової економіки як емерджентною системою з метою протидії її розповсюдженню. Такий аспект досліджень тіньової економіки є достатньо новим і вимагає свого розвитку.

Невирішена раніше частина загальної проблеми стосується концептуальних засад удосконалення протидії тіньовій економіці на підставі підвищення ціни нелегальності, для чого необхідні відповідні зміни у законодавчому оточенні, які б на законодавчому рівні регламентували підвищення ціни нелегальності.

Цілі статті полягають у визначенні теоретичних положень щодо:

- вдосконалення протидії тіньовій економіці на підставі вдосконалення адміністрування трансакційних витрат;
- аналізу адміністрування трансакційних витрат в умовах операціональної замкнутості тіньової економіки як емерджентної системи;

- розроблення пропозицій щодо вдосконалення системи адміністрування трансакційних витрат з метою підвищення ціни нелегальності.

Тіньова економіка є складною відкритою та невірноваженою емерджентною економічною системою. А саме складним ієрархічним системам властиве явище самоорганізації. З цього приводу В. Є. Хиценко зауважив, що головні властивості системи, що визначають її ідентичність і цілісність, не властиві ніякій з її складових, не виводяться з властивостей частин, а виникають від їхнього, тобто йдеться про емерджентність [4]. В. Є. Хиценко вперше використав термін «операціональна замкнутість» як характеристику складної системи [4]. Така характеристика надає можливість пояснити природу стійкості тіньової економіки як складної системи, зокрема неможливість локалізації її за входом та виходом. І саме вихід часто визначається внутрішнім станом системи, що недоступний для спостереження, і не є реакцією на вхідний стимул [4].

З погляду теорії структурної гармонії систем Е. М. Сороко можна висловити гіпотезу про наявність відповідності властивості операціональної замкнутості системи закону структурної гармонії систем. За Е. М. Сороко, структурна гармонія систем природи, тобто гармонія їхньої внутрішньої побудови підкоряється чіткому математичному закону. Гармонійним (стійким, стаціонарним) станам систем об'єктивного світу відповідають особливі числа, що називаються узагальненими золотими січеннями. Ці числа – інваріанти всіх тих структур, у яких втілено діалектику дискретного і безперервного, цілого і частини, необхідного і випадкового, єдиного і багатого. Інваріанти, що регламентують стан самоорганізації складних систем, встановлюються математично, на основі золотої пропорції. У процесі самоорганізації систем на основі інваріантів системи придбавають гармонійну будову, стаціонарний режим існування, а структури – функціональну стійкість [5, с. 192, 194].

На нашу думку, узагальнені золоті січення й є інваріантами, що забезпечують функціональну стійкість тіньової економіки, вони є атрactorами або множинами, що характери-

зують значення параметрів системи, які розташовуються на альтернативних траєкторіях і забезпечують властивість операціональної замкнутості тіньової економіки, її стійкість і самоорганізацію під час біфуркацій.

Досліджувати й аналізувати діяльність тіньової економіки, як складної системи, залишаючись у межах традиційних наукових методів аналізу, практично неможливо. Для вирішення таких завдань необхідно використовувати синергетичний підхід, у межах якого ретельно досліджено й явище самоорганізації.

Сутність самоорганізації деякі дослідники розглядають як процес, у ході якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організації складної динамічної системи. Відмітною особливістю процесів самоорганізації є їхній цілеспрямований, але в той же час і природний спонтанний порядок: ці процеси, що відбуваються при взаємодії системи із зовнішнім середовищем, певною мірою є автономними, відносно незалежними від середовища [6, с. 34]. В. Є. Хиценко визначив самоорганізацію мимовільний процес зростання і підтримки взаємокоординації елементів системи за рахунок підвищення її складності та нерівноважності [7].

Один із засновників теорії самоорганізації І. Пригожин пов'язував це явище з поняттям дисипативної структури – структури, яка спонтанно виникає у відкритих нерівноважених системах. Саме «спільні дії» або когерентна поведінка елементів дисипативних структур і є тим феноменом, який характеризує процеси самоорганізації. Самоорганізацію І. Пригожин визначив як вибір одного з рішень, що виникають у точці біфуркації, котра визначається ймовірнісними законами [8, с. 12, 45]. І. Пригожин та І. Стенгерс вважають, що події є наслідком хаосу, а хаос і матерія тісно пов'язані, оскільки динамічний хаос є основою всіх наук [9, с. 11]. І. Пригожин та І. Стенгерс навели положення про два різні види вияву хаотичного стану: на мікрорівнях – динамічний хаос, що формалізується, а на макрорівнях – дисипативний конструктивний хаос [9, с. 257]. Ми ж обґрунтували висновок про проблему оборотності та необоротності [9, с. 257]. У свою чергу, проблема необоротності співвідноситься з еволюційними процесами, які розглядаються,

зміни, які за відсутністю різких сторонніх пертурбаційних дій відбуваються у певному тому ж саме напрямі [10, с. 39].

Яким ж чином наведені концептуальні положення можна застосувати у дослідженні явища тіньової економіки?

По-перше, з позиції самоорганізації можна пояснити всі види взаємодії системи із зовнішнім середовищем. Тіньова економіка є відкритою нерівноваженою системою, що існує у межах зовнішнього та внутрішнього середовищ, де завжди відбуваються випадкові зміни. Доти, доки вони не досягнуть критичної точки, вони залишаються непомітними на макрорівні.

По-друге, будь яка система проходить через так звані точки біфуркації і такий перехід передбачає появу нових траєкторій руху системи.

По-третє, операціональна замкнутість як властивість тіньової економіки забезпечує її стійкість до кризових збурювань і високий рівень самоорганізації. Економічним результатом операційної замкнутості тіньової економіки є нижча ціна нелегальності порівняно з ціною легальності. Підґрунтям нижчої ціни є нижчі трансакційні витрати у тіньовому секторі економіки.

Впливати на операціональну замкнутість будь-якої системи можна через зовнішнє оточення або через входні поштовхи. Джерелом таких поштовхів має бути саме законодавче оточення, економічним наслідком – підвищення ціни нелегальності, інструментом – управління трансакційними витратами. Цей висновок повністю співвідноситься із концептуальною позицією та результатами досліджень Ернандо де Сото, а також з парадигмою, яку засновано на одній із теорій інституціонального аналізу, а саме теорії трансакційних витрат Р. Коуза [11, 12].

Існує також ідея економіко-соціологічного підходу, запропонованого шведським економістом Г. Мюрдалем [13], що пов'язана зі змінами ментальності бізнесменів і працівників, але вона представляється найменш реальною щодо швидкого застосування як інструменту впливу на тіньову економіку.

Сутність усіх трьох розглянутих підходів аналізу тіньової економіки подано в табл.

Таблиця

Парадигми аналізу тіньової економіки

Основні аспекти аналізу	Парадигма Ернандо де Сото	Парадигма Г. Мюрдаля	Парадигма Р. Коуза
Причина виникнення і розвитку тіньової економіки	Недосконалість законів, що спричиняє великі витрати для легального захисту прав власності	Культурні норми, за якими конкурентна підприємницька діяльність є аморальною	Недосконалість розвитку інституціональної інфраструктури суспільства, законів, високий рівень трансакційних витрат як витрат користування ринковим механізмом
Заходи протидії	Дебюрократизація і лібералізація господарського життя, зміцнення легальної системи захисту прав власності	Розвиток тих форм бізнесу, що схвалюються традиційною господарською культурою	Специфікація прав власності, вдосконалення законодавства з метою мінімізації трансакційних витрат
Перспективи боротьби	При проведенні радикальних реформ можна добитися швидкого та значного позитивного ефекту	Швидке отримання помітних позитивних результатів маловірогідне; необхідні тривалі програми, ефект яких виявлятиметься лише поступово	З розвитком законодавства трансакційні витрати мають оптимізуватись, але конкуренція за отримання прав власності та його сервітуту може нівелювати норми законів

Наведені парадигми аналізу тіньової економіки дають підставу для створення оптимістичного та песимістичного сценаріїв перспектив впливу на тіньову економіку. Слід відзначити, що законодавство завжди є вторинним відносно норм культури та моралі, тому за умов відсутності норм бізнес-стосунків у значній частині активного населення, представників усіх прошарків бізнесу реалізувати парадигму Г. Мюрдаля проблематично. Підтвердженням складності отримання позитивного результату є дані, що характеризують соціальну базу тіньової економіки в Україні.

Якщо інституціональний стан країни, недосконалість податкової системи, бюрократизм, корупція, ментальність бізнесменів і активного населення не дозволяють зробити конкурентною ціну легальності, то необхідно ініціювати зміни у законодавстві, які мають бути скеровані на підвищення ціни користування ринковим механізмом тіньового сектора. Прикладом зміни законодавчого оточення, що сприяло значному зростанню трансакційних витрат у випадках викриття фактів тінізації, є ухвалення Закону Сарбейнса-Окслі з метою регламентації тіньової діяльності на фондовому ринку США. Внаслідок краху енергетичної компанії «Енрон» у липні 2002 р. Комісія з цінних паперів США оперативіно відреагувала на

негативні явища на фондовому ринку США. Явища тінізації на ньому були пов'язані з перекручуванням інформації про реальний стан справ компанії, завищенням цін її реальних активів, приховуванням інформації від акціонерів про фінансовий стан компанії за допомогою всесвітньо відомої на той час аудиторської компанії «Артур Андерсен», що входила у велику п'ятірку консалтингових компаній світу. Внаслідок прийняття Закону Сарбейнса-Окслі внесено зміни до законодавчого оточення з метою детінізації та припинення виникнення аналогічних подій, що можуть негативно впливати економіку держави. Норми відповідальності, згідно із законом є правовими. З економічного погляду, якщо розглянути цей закон у категоріях теорії трансакційних витрат, закон регламентує революційне підвищення трансакційних витрат бізнесу за умов здійснення тіньової діяльності [14].

Закон Сарбейнса-Окслі передбачає діяльність «надзвичайного» наглядового комітету при Комісії з цінних паперів і бірж, що має повноваження розслідувати й виносити покарання; впровадження Правил, що регулюють купівлю-продаж акцій інсайдерами, зокрема вимогу про розкриття інсайдерських угод у дводенний термін, розкриття інформації про збалансовані структури, складання звітів про

форма, що регулюють відносини аудиторів з клієнтами і щодо створення ревізійних комітетів у компаніях, а також вимоги до компаній щодо публікації етичних кодексів для фінансових топ-менеджерів, ротацію аудиторських фірм і впровадження нових вимог до інвестиційних аналітиків.

Нормами відповідальності, відповідно до Закону Сарбейнса-Окслі, передбачено відповідальність за неправомірне знищення аудиторської документації, обман акціонерів і посадові злочини службовців корпорацій, а також такі штрафи:

- якщо керівник компанії привселюдно не дав спеціальної клятви про відповідність його фінансової звітності реальному положенню справ – до 500 тис. дол. США і до п'яти років ув'язнення;

- якщо у звітність закралася помилка – до 1 млн дол. США і до п'яти років ув'язнення;

- якщо помилка навмисна – штраф до 5 млн дол. 20 років ув'язнення;

За замах на здійснення правопорушення і змову з метою здійснення правопорушень, передбачених Законом, встановлено таку ж міру відповідальності, що за фактично зроблене правопорушення.

Передбачені Законом Сарбейнса-Окслі грошові санкції і є трансакційними витратами, тобто специфічною формою оплати за користування механізмом тіньового ринку або ціною позалегалності.

Тіньова економіка є складною відкритою та неврівноваженою емерджентною економічною системою. Тіньовій економіці як складній системі притаманні властивості самоорганізації та операціональної замкнутості, що забезпечує стійкість тіньової економіки до кризових збурювань і її високий рівень самоорганізації. Практичним наслідком операційної замкнутості тіньової економіки є нижча ціна поза легальності відносно ціни легальності, що забезпечується нижчими трансакційними витратами у тіньовому секторі економіки. Пошук атракторів (характеристик параметрів системи, нестабільність або втрата стійкості системи виникав під час переходу системи від області тяжіння одного атрактора до іншого)

системи тіньової економіки має бути напрямом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всемирный банк бросил тень на Россию: За время кризиса доля теневого сектора могла только подрасти [Электронный ресурс] // Независимая газета. – 2010. – 23 июля. – Режим доступа : http://www.ng.ru/economics/2010-07-23/1_vb.html. – Название с экрана.
2. В условиях рецессии теневой сектор может оказаться спасительным кругом и для бизнеса, и для экономики в целом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.prostobiz.ua/biznes/gosregulirovanie/stati/ukrainskoj_ekonomike_pomozhet_ne_pravitelstvo_a_shemy_ukloneniya_ot_uplaty_nalogov. – Название с экрана.
3. Де Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. де Сото. – М. : Catallaxy, 1995. – 374 с.
4. Хиценко В. Е. Несколько шагов к новой системной методологии [Электронный ресурс] / В. Е. Хиценко. – Режим доступа : <http://www.certicom.kiev.ua/hitzenko.html>. – Название с экрана.
5. Сороко Е. М. Структурная гармония систем / Е. М. Сороко. – Мн. : [б. и.], 1984. – 287 с.
6. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 866 с.
7. Хиценко В. Е. Самоорганизация: становление теории и перспективы социальных приложений / В. Е. Хиценко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://captador.livejournal.com/233506.html>. – Название с экрана.
8. Пригожин И. Конец неопределенности. Время, хаос и новые законы природы / Илларион Пригожин. – Ижевск : НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001. – 412 с.
9. Пригожин И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой [пер. с англ.] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
10. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Николай Дмитриевич Кондратьев. – М. : Экономика, 1989. – 324 с.
11. Коуз Р. Природа фирмы : [пер. с англ.] / Роналд Коуз. – М. : Дело, 2001. – 360 с.
12. Коуз Р. Фирма, рынок и право : сб. статей /

- [пер. с англ. Б. Пинскера] ; науч. ред. Р. Капелюшников. – М. : Новое изд-во, 2007. – 224 с.
13. Мюрдаль Г. Политический элемент в развитии экономической теории [Электронный ресурс] / Мюрдаль Г. – London : Routledge, 1953. – Режим доступа :
14. Закон Сарбейнса-Оксли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nkozakon.ru/materials/262>. – Название с экрана.

УДК 336.77:339.5

СУЧАСНА ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО ФІНАНСУВАННЯ ЕКСПОРТУ В УКРАЇНІ

Н. Ю. Салій

Щоб покращити складну ситуацію на міжнародних товарних ринках, викликану світовою фінансовою кризою, необхідно поєднати зусилля українських банків і підприємств у підвищенні конкурентоспроможності останніх. У сучасних умовах, поряд із ціною та якістю продукції суттєвим фактором, що сприяє проникненню вітчизняних товарів на зарубіжні ринки, є кредит, який у тій чи іншій формі надається експортерам. З іншого боку, у вітчизняних банків, які мають значну частку пасивів, залучених в іноземній валюті, відповідно до чинних нормативних актів поки що немає іншого варіанта використання цих коштів, аніж кредитування підприємств, які мають валютну виручку.

Отже, особливої актуальності набуває дослідження теоретичних аспектів і аналіз практичного застосування різноманітних банківських інструментів фінансування, які дозволяють суб'єктам господарювання збільшувати обсяги продажу та розширювати зовнішні ринки збуту, економно витрачаючи власні кошти та зменшуючи ризик несплати з боку покупців.

Проблеми сутності та методів банківського фінансування зовнішньоекономічної діяльності проаналізували такі науковці, як О. І. Береславська, Б. С. Івасів, Ю. М. Лисенков, Д. М. Михайлов, С. Я. Моринець, А. М. Мороз, О. І. Рогач, Л. В. Руденко, М. І. Савлук,

І. Я. Софіщенко, А. С. Філіпченко, В. П. Хомутенко та ін.

Проте кожен етап економічного розвитку країни визначає певні особливості використання тих чи інших інструментів фінансування, створюючи для цього сприятливі умови чи, навпаки, ускладнюючи їх застосування. Крім того, відбувається поступове збільшення різноманітності банківських операцій з кредитування зовнішньоекономічної діяльності, викликане постійним зростанням кількості експортоорієнтованих підприємств і диверсифікацією їх потреб. Отже, виникає необхідність узагальнення та поглибленого аналізу основних проблем здійснення у сучасних умовах банківського фінансування експорту в Україні та визначення перспектив його розвитку, що й зумовило вибір мети статті.

Більшість вітчизняних експортерів і імпортерів достатньо впевнено орієнтуються в основних банківських послугах і постійно користуються ними у своїй господарській діяльності. Проте в умовах активного розвитку міжнародної економіки й досить серйозної конкуренції на зовнішніх ринках українські підприємства повинні використовувати набір нових фінансових інструментів, що пропонують банківські установи. Актуальним напрямом обслуговування суб'єктів господарювання, що дозволяє компаніям інтенсивніше розвиватися і просувати свою продукцію на